

ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА СОҶАГА ОИД ТЕРМИНОЛОГИЯНИНГ ЛЕКСИКОГРАФИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Фатуллаева Камола Рахматуллаевна

**Бухоро давлат университети, Факультетлараро
 чет тиллар кафедраси ўқитувчиси, Бухоро, Ўзбекистон
 (kfatullayeva@mail.ru)
 +998(91)4450547**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8171973>

Ўзбек тилшунослигида соҳага оид терминологиянинг лексикографик хусусиятларига бағишланган қатор тадқиқотлар мавжуд. XX асрнинг 80-90- йилларидан бошлаб ўзбек тилшунослигида терминологияни система сифатида тадқиқ этишга алоҳида эътибор берилди. М.Нарзиева, Ҳ.Неъматов, Р.Расулов, Р.Сафарова, Г.Неъматова, Ш.Искандарова кабиларнинг ишларида терминологик системаларни “тематик гуруҳ” нуқтаи назаридан тадқиқ этиш систем лексикологиянинг янада такомиллашувига, бу борадаги узлуксизликни таъминлашга хизмат қилиши мумкинлиги таъкидланган. Кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, терминларни тизимий аспектда соф лисоний-соҳавий ёндашув асосида тадқиқ этиш бугунги кунда илм-фан ва ишлаб чиқариш соҳаларида ўзаро интеграцияни мустаҳкамлаб, мамлакат иқтисодиётини ривожланишида тилшуносликнинг улкан хиссаси мавжуд эканлигини белгилаб беради. Ўзбек тилида лексикография ва терминология масалалари Н.Т.Ҳотамов, М.Э.Умархўжаев, Ҳ.А.Дадабоев, И.Х.Садикова, С.Х.Нурматова, О.Турсунова, П.П.Нишонов, О.С.Ахмедов, Д.Х.Кадирбекова, Ҳ.В.Мирзахмедова, С.Т.Мустафаева ва Д.И.Ходжаева тадқиқотларида ўз аксини топган.

С.Муҳамедова ва муаллифлар жамоаси банк-молия терминлари бўйича, С.Э.Нормаматов ўзбек луғатчилигининг шаклланиши ва ривожланишида жадид маърифатпарварларнинг ўрни масаласида, С.Т.Мустафаева хитойча-ўзбекча тилшунослик терминлари бўйича махсус тадқиқотлар олиб боришган. Соҳавий терминларнинг лингвистик тадқиқи бир қатор олимларнинг ишида атрофлича таҳлил қилинган. Д.Х.Кадирбекова инглиз ва ўзбек тилларида ахборот технологиялари терминологиясини, П.П.Нишонов француз ва ўзбек тиллари юридик терминологиясининг қиёсий-типологик тадқиқини амалга оширган.

Н.Маматов ўзбек пахтачилик терминлари луғатини тузиш бўйича тавсиялар ишлаб чиққан. Р.Данияров техникага хос терминологияни, С.Усмонов гиппологик терминологияни, И.Пардаева заргарлик терминологиясини, О.Пулатова рақс санъати терминологиясини, З.Мираҳмедова анатомик терминологияни, Н.Усмонов ўзбек тилининг педагогик терминологиясини, И.Юлдашев ўзбек китобатчилик терминологиясининг шаклланиши, тараққиёти ва тартибга солиш масаласини, Р.Нуритдинова ўзбек ономастикаси терминларининг лисоний таҳлилини, М.Аҳатова ёғочсозлик терминологиясини, Е.Ширинова банк-молия терминологиясини, З.Джурабаева экологик терминларни, Д.Базарова зоологик терминларни, А.Касымов фармацевтика терминологиясини, Х.Джамалханов ботаник терминологияни махсус ўрганган. С.Акобировнинг бир қатор ишлари тил ва терминология масаласига бағишланганлиги билан аҳамиятлидир. Ҳуқуқий терминлар бўйича ўзбек

тилшунослигида салмоқли ишлар амалга оширилган. Хусусан, М.Қосимова, Г.Фуломова ва Ш.Кўчимовнинг номзодлик ва докторлик диссертациялари шулар жумласидан. Масалан, М.Х.Қосимова ўзбек тилидаги ҳуқуқий терминларнинг систем-структур хусусиятларини ўрганган бўлса, Г.Фуломова ўзбек юридик терминологиясини давр нуқтаи назаридан ўрганган, Ш.Н.Кўчимов қонун тилининг хусусиятларини, ҳуқуқий нормаларни ифодалашнинг илмий-назарий жиҳатларини тадқиқ этган. Э.Собированинг диссертациясида эса ўзбек тилидаги ҳуқуқий терминларнинг ўзбек тилининг изоҳли луғатларида берилиши, семантик тавсифини такомиллаштириш асосида уларни ўзбек тили миллий корпусида семантик теглаш лингвистик муаммоси очиб берилган ва илмий асосланган.

Ўзбек тилшунослигида терминология бўйича олиб борилган кенг доирадаги тадқиқотларга қарамай терминга таъриф бериш муаммоси долзарблигича қолмоқда. Термин ва атама тушунчаларига ЎТИЛда қуйидагича таъриф келтирилган:

АТАМА 1. айн. термин. 2. Умуман, ном. Лекин шаманни ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган. “Фан ва турмуш”. Республикамизнинг ўзидагина 400 дан ортиқ турли-туман қовун атамалари мавжуд экан. “Фан ва турмуш”.

ТЕРМИН [лот. Terminus – чек, чегара] Фан, техника, касб-ҳунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси; атама. Ботаника терминлари. Заргарлик терминлари. Пахтачилик терминлари. Йўлдош Элмуродга нотаниш терминларни тушунтира кетди. Шухрат, Шинелли йиллар. Терминлар илмий коммуникациядан жонли сўзлашувга ўтганда халқ учун тушунарли сўзларга айлана боради. “ЎТА”.

Кўринадики, мазкур луғатда бу икки тушунча синоним сифатида қайд этилган. Ваҳоланки, термин сўзи маълум бир соҳада қўлланади, атама эса кенг тушунча бўлиб, барча нарса ва ҳодисанинг номи сифатида тушунилади. Баъзи манбаларда бу тушунчаларни фарқлаш бўйича қарама-қарши фикрлар мавжуд. Жумладан, “термин” сўзи ўрнида баъзан атама, истилоҳ сўзларини ишлатиш ҳоллари учраб туради. Аммо бу тўғри эмас. Атама термин сўзига нисбатан тор тушунчани ифодалайди. Истилоҳ сўзи эса арабчадир. Уни халқ тушунмайди ва меъёрга айланган эмас. Терминология масалалари ҳамиша тилшуносликнинг долзарб масалаларидан бири бўлиб келган. Чунки терминларнинг соҳалар луғавий қатламларидаги ўрни ва вазифасини белгилаш, тушунчанинг мазмун-моҳиятини тўғри англаш имконини беради”.

ТЕРМИНОЛОГИЯ (termin+logos – сўз, таълимот). 1. Бирор илм, касб ва б. соҳага оид терминлар мажмуи. Мас., грамматик терминология, санъат терминологияси ва б. 2. Тилшуносликнинг терминларни ўрганувчи бўлими. Мазкур лингвистик луғатда атама сўзи киритилмаган ва унга таъриф берилмаган. Бизнингча, тилшунос олим атама сўзини лингвистик термин сифатида қабул қилмаган. Бу ўринда атама сўзи биз таҳлил этгандек, кенг тушунча сифатида тушуниланган ва фақат термин сўзи билан боғлиқ ҳодисалар изоҳланган. Тадқиқотчи Р.Нишонов терминга шундай таъриф беради: “Терминлар семантик жиҳатдан махсус соҳа доираси билан чегараланади ва шу соҳага оид тушунчани ифодаловчи лексик бирликдир”. О.Ахмедов эса: “...терминлар аслида лексик-семантик жиҳатдан умумдабий қолипга эга бўлиб, улар умумхалқ тилига

муайян терминологик тизим орқали ўтади. Зеро, терминлар ва умумистеъмолдаги сўзлар бир-бирини тўлдирадиган лексик birlikлардир” – дея таъкидлайди.

Юқоридаги таърифлардан кўришиб турганидек, *термин* таърифига унинг нафақат илмий-техник, балки инсон касбий фаолиятининг ҳар қандай соҳасига оид тушунчани аташини ҳам киритиш ўринли кўринади. Ҳар қандай термин, биринчи навбатда, содда тушунчани эмас, балки профессионал-илмий тушунчани атагани ва тегишли махсус тил бирлиги сифатида қўллангани учун ҳам терминдир.

References:

1. Аҳатова М. Ўзбек тили ёғочсозлик терминологияси. Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т., 2004. – 24 б. – Б. 6.
2. Ҳотамов Н.Т.. Развитие узбекской литературоведческой терминологии в советский период: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук – М., 1971. – 28 с.; Умархўжаев М.Э. Принципы составления многоязычного фразеологического словаря: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук – М., 1972. – 25 с.; Умархўжаев М.Э. Основы фразеологии: Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1981. – 45 с.
3. Ходжаева Д.И. Тилшунослик терминларининг лексикографик таҳлили (инглиз, рус ва ўзбек тиллари изоҳли луғатлари мисолида): Фалсафа доктори. ... дисс. автореф. – Т., 2018. – 53 б
4. Джурабаева З. Ўзбек тилида экологик терминлар. Филол.фан.бўйича фалсафа докри...дисс. автореф. – Тошкент, 2018; Базарова Д. История формирования и развитие зоологической терминологии узбекского языка. – Ташкент, 1978; Касымов А. Фармацевтическая терминология в современном узбекском языке. Автор. дисс...канд.филол.наук. – Ташкент, 1982; Джамалханов Х. Из истории формирования и развития узбекской ботанической терминологии. Автор. дисс...канд.филол.наук. – Ташкент, 1966.
5. Собирова Э. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳуқуқий терминларнинг берилиши: Филол.фан.бўй.фал.докри (PhD) дисс... – Тошкент, 2022. – 179 б.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. 1-жилд. – 680 б. – Б. 135.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. 4-жилд. – 608 б. – Б. 77.
8. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2002. – Б. 104.
9. Fatullayeva K. TIBBIYOTDA ATAMALARNING MA'NODOSHLARI XUSUSIDA //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 58-61.
10. K. R. Fatullayeva TIBBIY BIRLIK LARNING LEKSIK-SEMANTIK MUNOSABATLARI. -2023.- В.59-61